

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

НАВРОЦЬКА Наталія Павлівна

УДК 821.161.2(092) Гуцало

**МАЛА ПРОЗА ЄВГЕНА ГУЦАЛА.
ПОЕТИКА ЖАНРУ**

10.01.01 – українська література

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ -2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української літератури Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

Гуляк Анатолій Борисович, завідувач кафедри українистики Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Гнідан Олена Дмитрівна,

Національний авіаційний університет, професор кафедри української мови, літератури та культури;

кандидат філологічних наук, доцент

Хороб Марта Богданівна, Прикарпатський державний університет імені В. Стефаника, доцент кафедри української літератури.

Провідна установа: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра української літератури ХХ століття, Кабінет Міністрів України.

Захист відбудеться 15 січня 2002 р. о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9)

Автореферат розіслано 14 грудня 2001 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У моменти внутрішнього перелому в житті суспільства, а отже, і в літературному житті тривав і триває рух у глибину живлющих національних джерел, невіддільний від вдумливого засвоєння уроків українських класиків, значення новаторства яких підтверджується численними “переворотами”, пережитими світовою новелістикою ХХ століття. Результатом одного з них є корінні модифікації новели, пов’язані з іменами Т. Драйзера, Е. Хемінгуей, Е. Колдуелла, У. Сарояна, Г. Косинки, О. Гончара, Г. Тютюнника, Є. Гуцала, В. Шукшина та ін.

Художній набуток Євгена Гуцала (1937-1995), лауреата Національної премії імені Т.Г. Шевченка, автора численних оповідань, ряду поетичних збірок, романів і повістей, публіцистичних і літературно-критичних виступів, не має адекватної оцінки.

Склалася парадоксальна ситуація, коли на фоні здобутків українського літературознавства у заповненні прогалін, у реінтерпретації попередніх культурних епох якось не помічено народження хибної тенденції лінчування визначних письменників української літератури, вперте намагання “викреслити усе останнє сімдесятиріччя з нашої історії” (Г. Вервес), відсунути на задній план або й приректи на забуття письменників, “які порятувалися... з крематоріїв мистецько-філософських догм, з цього страхітливого комплексу смертельної чорнобильської естетики” (Є. Гуцало).

Перед українським літературознавством постало важливе й актуальне завдання: повернення в історію літератури несправедливо забутих, замовчуваних митців та об’єктивно вивірене поцінування письменників “соцреалізмівської” епохи, а серед них - Є. Гуцала.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось як складова частина комплексної теми “Жанрова система української літератури ХІХ-ХХ століття”, над якою працює колектив кафедри української літератури НПУ імені М.П. Драгоманова.

Мета роботи – здійснити системний аналіз малої прози Є. Гуцала в світлі оригінальності його епічного таланту та в контексті національно-світоглядних і стильових виявів сучасної йому конкретно-історичної доби. Реалізація поставленої мети передбачила розв’язання таких завдань:

- вивчення генезису та естетичної природи художнього мислення Є. Гуцала;
- з’ясування жанрової своєрідності малої прози белетриста;
- виявлення жанрово-стильового новаторства митця в сюжетобудуванні, типах нарації, засобах ліризації малої прози;
- дослідження художнього часу і простору як важливого жанротворчого чинника; жанрової структури, типологічної спорідненості та інтертекстуального поля, кодів фольклору новелістики Є. Гуцала;
- обґрунтування місця і ролі малої прози Є. Гуцала у жанровому збагаченні українського письменства .

Об’єктом дослідження обрана творчість Є. Гуцала, матеріали періодики 60-90-х рр. минулого століття, його публіцистичні та літературно-критичні виступи.

Предметом дослідження є текстовий літературознавчий аналіз поетики малої прози Є. Гуцала 60-80-х років ХХ століття, зокрема, тих творів, які з погляду руху жанру є найпоказовішими у певній фазі – історії літератури, а в досліджуваному аспекті – новаторськими.

Наукова новизна. Реферована дисертація є першим монографічним дослідженням, в якому проаналізовано художню реальність, образну динаміку мистецького світу Є. Гуцала крізь призму рівня довершеності твору, ступеня розробленості його структурно-композиційних засад, органічності й самобутності концептуальних векторів, відповідності художньої практики митця його літературно-естетичним уподобанням та пріоритетам. Уперше досліджено жанрову структуру малої прози Є. Гуцала як особливу естетичну єдність.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять історико-літературні та літературно-критичні праці поціновувачів творчості Є. Гуцала; теоретичні студії українських та зарубіжних істориків і теоретиків літератури про жанрову природу малої прози.

У дисертації використано культурно-історичний, герменевтичний та порівняльно-історичний **методи дослідження**.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що матеріали та висновки дослідження розширюють уявлення про новаторську суть творчості Є. Гуцала, поглиблюють розуміння характеру зв'язків її із суспільним життям, чіткіше вирізняють характер художнього мислення письменника. Результати дисертаційної праці знайдуть застосування в нових теоретичних і конкретно-історичних студіях у галузі поетики жанрів; жанрових модифікацій епох, періодів, окремих літератур у контексті цілого; жанрової системи одного письменника; формування нових підходів до розуміння творчості Є. Гуцала та його місця в літературному процесі ХХ століття.

Практичне значення роботи. Матеріали дисертаційної праці можуть бути використані у процесі викладання курсу історії української літератури ХХ століття, у написанні підручників та посібників для вищих закладів освіти і загальноосвітніх шкіл; у підготовці наукового видання творів Є. Гуцала.

Апробація дисертації проходила шляхом її обговорення на кафедрі української літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова; виголошення основних положень на наукових конференціях Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (1998-2000). Результати дослідження доповідалися у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, у Вінницькому державному педагогічному університеті імені М. Коцюбинського.

Основні положення дисертації відображено у **монографії та 3 публікаціях.**

Обсяг і структура дослідження. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків та бібліографії (225 позицій), загальним обсягом 176 сторінок (161 – основного тексту і 15 – бібліографії).

Основний зміст роботи

У **вступі** обґрунтовується вибір теми, її актуальність та новизна, визначаються мета і конкретні завдання, теоретичне та практичне значення дисертаційного дослідження.

У першому розділі **“Модифікація жанру малої прози Євгена Гуцала”** розглядаються формування національного світогляду письменника, витоки його художнього світу, простежується сукупність літературних контактів, зв'язків, імпульсів, орієнтацій і впливів, професійно-літературних інтересів, окреслюються філософсько-

етичні та естетичні засади і способи вираження ідеалу письменника (**“Онтогенез новелістичного мислення Є. Гуцала”**).

У селі Старий Животів на Вінниччині Є. Гуцало народився, провів дитинство, відкрив для себе красу навколишнього світу. Звідси пішов у великий світ з багатим духовним спадком: добрим, чесним, люблячим серцем і талантом, з усвідомленням свого призначення і мети. А ще – з тисячами народних пісень і дум, легенд і переказів, прислів'їв і приказок, що веселково засяють у його творах.

Формування Є. Гуцала як митця і його змушнення відбувалося під сильним струменем поезії, хоч не замкнулося на ній. Віршові імпровізації на тему “Слово о полку Ігоревім”, опубліковані у факультетській газеті Ніжинського педінституту, стали своєрідним дебютом Є. Гуцала. Звернення юнака до прадавньої історії симптоматичне у визначенні ідейних і духовних орієнтирів майбутньої творчості.

Поглиблені студії історії України прислужилися Гуцалу-письменникові для художнього виразу невичерпної, перевіреної століттями творчої енергії українського етносу, його здатності органічно вживлювати життєвий досвід і морально-етичні заповіді в нові суспільні обставини, відшукувати моральні резерви для подолання важких випробувань. Є. Гуцало інтерпретує історичні події як мислитель – раціонально і як пророк-поет, котрий у далеких пращурах бачить нас сьогоднішніх, “вирубаних з піщаника, січених віковими негодами, нищених революційними грозами й мало чи не тотальною зденаціоналізованістю”.

Збірка оповідань “Люди серед людей” (1962) започаткувала реалізацію заповітної мрії Є. Гуцала “написати українську душу, український характер – та ще ж і українською мовою, яка відповідала б і цій душі, і цьому характеру...”. Людина і земля, людина на землі, людина серед людей у складних обставинах повоєнного села – проблеми, які в різних варіаціях осмислюються Є. Гуцалом у наступних 10 збірках оповідань, що вийшли впродовж 1962-1969 років.

Оповідання Є. Гуцала насичене фактичними відомостями про сучасне українське село, де живуть і діють реальні люди з реальними адресами, у реально існуючих домівках, в оточенні предметів і речей, описаних із скрупульозною точністю, з реальними прізвищами і географічними назвами.

Його герої попадають в орбіту відображення в будь-який час року, в будні і в свята, вдень і ввечері, вночі і на світанку (“Весняна скрипочка згори”, “Спомин про

синю весну”, “Прелюдія весни”, “Липневий дощ”, “Яблука з осіннього саду”, “Концентричні кола осені”, “Нічний півень”, “Сутінки”, “Чечір-вечір”, “В нічне...”, “Місячне сяйво”, “Удосвіта” та ін.). Вони – незвичайно звичайні люди в усій складності і суперечливості душевних якостей, що акумулюють темні і світлі сторони часу і своє середовище.

Головні риси новаторства Є. Гуцала-новеліста - насамперед у глибині відображення душі звичайної людини, у відкритті незвіданих багатств її духовного, емоційного життя (“Ходімо до мене, Іване”, “Скупана в любистку”, “Олянка”, “Ликора”, “Жартували з Катериною”, “Хустина шовку зеленого”, “Арсен та Надька”, “Пісня про Варвару Сухораду”, “Пісня про квашені огірки”, “Пісня про Карпа Окипняка” та ін.); у пафосі авторського поклоніння жінці-матері, подиві перед її силою, часто вираженою особливим співвідношенням чоловічого і жіночого образів. У Є. Гуцала сам автор-оповідач є першим виразником теми матері. Йому властиве вміння розповісти про людину з невичерпною, ніжною і пристрасною любов’ю, про діяльно-материнське ставлення до життя, до світу - не тільки і не так протестувати, як і наскільки приймати на себе удари життя, усім єством жаліти і прощати життєві блуди дітей (“Запах кропу”, “Копитами збито”, “Сльози землі”, “Клава, мати піратська”, “Образ матері”, “Як вам ведеться, мамо?”, “По-хазяйськи” та ін.).

Щирість, переконливість, глибина болю і співчуття розповіді становлять невід’ємні складові гуманістичного пафосу малої прози Є. Гуцала – серйозного і вдумливого письменника, з пильним, спостережливим зором, з добрим відчуттям слова і художнього образу, унікального своєю неповторністю. Народившись на триєдиній основі (таланти, фольклорі, традиціях класики і вітчизняної літератури), мала проза Є. Гуцала стала новим явищем в українській літературі другої половини ХХ століття. Загальні, нічийні і розрізнені елементи під його пером складались у систему з новим типом літературного мислення (**“Село і люди як модель малої прози Є. Гуцала (60-і роки)”**).

У цьому розділі дисертаційної праці акцентується, що критика прихильно зустріла оповідання Гуцала 60-х рр., та в суспільній атмосфері вже наближався чорний період комуністичної реакції. “Писати чесний історичний твір з сучасних позицій – це працювати в кратері вулкана”, – напише В. Яворівський у статті “У кратері історії” 1968 року. Починаючи з 70-х років, нищівно-тотальній критиці, що скоріше нагадува-

ла політичні доноси, піддаються новели Григора Тютюнника, Вал. Шевчука, Є. Гуцала.

У реферованому розділі простежено та інтерпретовано основні етапи розвитку літературно-критичної думки про творчість Є. Гуцала – від відгуку на першу збірку до обговорення літературних проблем за “круглими столами” наших днів (Ю. Барабаша, О. Глушка, В. Дончика, М. Жулинського, М. Ільницького, А. Кравченка, М. Наненка, Л. Новиченка, В. Плюща, В. Романенка, Л. Сенека, Е. Соловей, М. Стрельбицького, П. Федченка, М. Хороб, та ін.).

Наскільки складним був шлях входження Є. Гуцала в літературу, показують пасквілі-цькування новеліста партійною критикою за “дрібнотем’я”, за морально-філософські принципи й уявлення про індивідуальне щастя тощо (Л. Санов, М. Шамота та ін.). Все написане Гуцалом піддавалось жорсткій цензурі, затримувалось у видавництвах, не друкувалось, та це не зупиняло письменника. Спираючись на традиції новелістів-класиків і сучасну йому літературу, він все глибше пізнавав внутрішній світ сучасника, досліджував обійдені літературою, далекі, здавалося б, від історичних перехресть околиці, демонструючи новий, гуцалівський тип новелістичного мислення. (**“Мала проза Є. Гуцала в контексті “рухливої естетики”**).

У другому розділі дисертації **“Структурно-змістова поетика малої прози Є. Гуцала”** досліджуються художньо-стильові пошуки малої прози крізь призму морально-етичної проблематики (традиції); з’ясовується новаторство письменника в розвитку жанрів малої прози, що закріпилось у стилі Є. Гуцала і зробило його індивідуально-неповторним.

Формуючись на традиціях своїх попередників, Є. Гуцало вдало поєднує класичну форму з новим способом моделювання дійсності, майстерність – з чітко окресленими стильовими обрисами і власним художнім баченням. Вплив новелістичної школи В. Стефаніка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха на творчу манеру Є. Гуцала яскраво помітний у його прагненні пізнати незбагненні таємниці психіки людини, у багатстві кольористики, ліричному характері обдарування. Їх еднає уміння знайти тверді основи людського буття, глибше осягнути надійно-безперечні істини світу; космос народної долі, закорінений в історичну ретроспективу народного життя, його головних проблем і зіткнень.

Серед малої прози Є. Гуцала є новели психологічні, побудовані на внутріш-

ньому монолозі, автопсихоаналізі самого героя, так звані новели внутрішньої акції з послабленою акцентацією пуанту; новели канонічні з наявним у них абрунтивним початком, фіксацією драматичних моментів, філігранно відточеного “вендепункту”; ліричні новели з відсутніми інтригою та зіткненням характерів, з безфабульним сюжетом з широким використанням лейтмотивних повторів (рефрен, обрамлення, перегук назви з останнім реченням чи словом); художній нарис, поезія в прозі, новела-пісня, новела-пейзаж з численними фольклорними ремінісценціями та різними типами функціонально значимих повторів. (**“Жанрово-змістові тенденції малої прози Є.Гуцала. Вплив традицій”**).

Зберігаючи вірність класичній формі новели, Є. Гуцало модифікує її, накладаючи відбиток власної індивідуальності. Канонічна композиція, що передбачає таку схему: герой-протагоніст - антагоніст – конфлікт між ними (новела акції), – у Є. Гуцала є рідкістю. Солідніше представлена безфабульна новела, що має таку сюжетну формулу: теза – антитеза -синтез, – як у сонеті. Закон “єдності вражень”, висунутий свого часу Едгаром По, Гуцало ігнорує, “повертаючи” у свою новелу вигнані ним (Едгаром По) авторські відступи, вставні епізоди, рефлексії.

Є. Гуцало все частіше відходить від прямого відображення внутрішнього світу; збільшує щільність, насиченість твору художніми деталями; модифікує різні літературні види: оповідання і новелу, літературний лист і літературний спогад, акварель і етюд, пейзаж і пісню, створюючи в такий спосіб нову модель жанру (новела-пейзаж, новела-пісня).

Вже після перших збірок оповідань критики заговорили про Є. Гуцала як про тонкого поета природи, прекрасного пейзажиста, який надав літературному пейзажу рис й особливостей самостійного, суверенного жанру.

Письменника цікавить те, що йде від близькості до природи, від глибоких душевних сил, від міцної патріархальної моральності, від поетичної фантазії, почерпнутого із чистого джерела народної поезії, вірувань, мальовничих звичаїв. Він розповідає про сільських людей, загублених у великих містах, про тих, хто втратив надію, страждає від самотності, і про тих, хто живе ілюзіями.

З особливою виразністю і художньою майстерністю Є. Гуцало вплітає картини природи і у новели-пісні – своєрідний гімн життю, земній красі, людському щастю, вічності материнства, совісті, пам’яті, Батьківщині. У “Піснях” природа сама по собі

не має ніякого значення; вона – для настрою, для “характеру”, для підсилення потрібної емоції й ритму.

Є. Гуцало – митець винятково мелодійний, що відповідає тим ознакам стилю, котрі можна назвати “супроводжуючим” ліризмом (пафос, настрій). Музика як щось глибоко внутрішнє, що йде з самої душі письменника, вихованого на материнських співанках, найбільш відповідала філософській суті письменника, найяскравіше вираженій у створеному ним жанрі новели-пісні (“Пісня про мить”, “Пісня про Високі Гори”, “Пісня про стару хату”, “Пісня про Максима”, “Пісня про запеклі торги”, “Пісня про Карпа Окіпняка”, “Пісня про джигуна Овдія Гору”, “Пісня про Варвару Сухораду”, “Пісня про квашені огірки”, “Пісня про гречаники”).

Гуцало не вдається до механічного цитування народних пісень за-для риторики; вони є формою вираження почуттів, мистецьким втіленням духу, свідомості героїв. Музикальне начало в новелах Є. Гуцала постає як виразна антитеза сірому, буденному, банальному, корисному. Пісня в новелах Є. Гуцала – це і акомпанемент настрою, і збудник печалі і радості, і зміст душі наратора і героїв оповідання; вона сама є головним героєм твору, покликаним “висловити правду про душу людини, передати такі таїни, котрі не можна відтворити звичайним словом” (Л. Толстой).

Художній світ Є. Гуцала – це симбіоз осягнення мінливого світу, думки і душевного самозаглиблення; світ, що став моделлю і віддзеркаленням реального, збагаченого широким розмаїттям змісту, відтворенням найрізноманітніших явищ життя, всебічним його висвітленням.

У підрозділі **“Поетика образу наратора та наративних форм у ліричній прозі Є. Гуцала”** йдеться про те, як, послідовно поглиблюючи талант на шляху до ліризації, письменник прагнув віднайти свій власний справжній почерк – “яскравіший, своєрідніший, небуваліший, в чомусь навіть екзотичніший”; до автобіографічного героя – чим далі, тим все більше і більше художньо переконливішого, що простежується у багатьох оповіданнях, у лірико-поетичних циклах “Наодинці з природою”, “Осяянні”, “Мертвій зоні”, “Сільських учителях”, “Шкільному хлібі”, “У гаї сонце зацвіло” та ін.

Зіставивши ранні збірки оповідань Є. Гуцала з пізнішими, відзначаємо збільшення питомої ваги елементів автобіографізму, а відтак – розширення функцій опові-

дача (наратора), який об'єднує всі прямі і опосередковані в творі ставлення письменника до героїв і подій.

Залежно від типу повісткування (пряма авторська оповідь; стилізація усного побутового повісткування; стилізація різних форм напівлітературного (письмового) побутового повісткування (листи, щоденники і тощо), авторське слово виступає в ролі відображуваного слова (пряма мова героїв, скажімо) або виконує навантаження авторської мети.

”Образ автора” у ранніх оповіданнях Є. Гуцала охоплює майже весь простір. Він гіпертрофується і живе в кожній клітинці художнього письма, часто на збиток відбиття психологічного стану персонажів. Так, в одному із перших оповідань “Горінь”(1961) герой сам розповідає про себе. Радше, не розповідає, а “переживає” своє життя мовби наново, а “розповідь” прагне зафіксувати, втримати момент його протікання.

Письменник образно узагальнює ті думки і почуття, які зосереджуються навколо істини про єдність людини і природи, землі і космосу, виражає внутрішню непогамовну спрагу вжитися в гармонію буття всього сущого, вловити суперечливий зв'язок макро- і мікросвіту і зосередити знання про людину, природу і космос в Людині.

Оповідання відзначається тонким психологічним описом логічно невловимих, невимовних почуттів, які раптово захоплюють людину і зривають її з якорів усталеності, життєвої визначеності, родинної стабільності. Ліричний стиль “Горіні” формується не позицією наратора, не особливостями композиції і сюжетотворення, а пов'язаний із зовсім іншими закономірностями. Головне тут – не хто “оповідає” і кому належить оцінка дійсності, а характер “оповіді” і характер оцінок, тобто глибинні особливості тексту, породжені настановою художника на суворо визначений різновид суб'єктивного типу образності.

Фарби, запахи, звуки, зловлені “маленькими частками” – все, що можна побачити, почути і пережити, стає людською сутністю. Велику роль в цьому випадку відіграє контекст. Художник нагнітає деталі речей і предметів, і за ними читач схоплює складну динаміку його почуттів і думок. Замість логічного аналізу фактів (настання осені, скороминучість життя, вічність краси, зафіксованої на полотні) – відчуття від них; замість передачі складного комплексу думок – не менш складний комплекс його

настрою і переживання (щойно зірвана збожеволілою від горя матір'ю намальована квітка).

У малій прозі Є. Гуцала вбачаємо два способи сприйняття й відображення дійсності – ліричний (суб'єктивний) та епічний (об'єктивний). У ліричній прозі особистість наратора висувається на перший план. Ліричний час у ній – перервний, різноспрямований і зворотній. Він вихоплює мить буття і робить його об'єктом споглядання. Та ця мить – точка, де сходиться минуле і майбутнє: минуле реконструюється і переживається як теперішнє, справжнє, осяяне майбутнім, випереджаючи його, що надає образу наратора додаткової емоційності.

“Тепер” відкрите в ліричній прозі для “колись”. Проте воно вбирає себе як конкретне переживання “колись” і як невиразну ірраціональну присутність “відлуння” безмежного числа емоційно пережитих і, здавалось би, назавжди зниклих миттєвостей. Ось чому ліричне “тепер” не тільки межа, що розділяє “вчора” і “завтра”, а й момент їх зустрічі, воістину прекрасна мить входження минулого в майбутнє. Так дискретний ліричний час знову набуває безперервності.

Розкрита і розімкнута на тисячі миттєвостей далина часу, безкінечність світу і конечність людського життя – предмет невідступної уваги ліричного мистецтва. Мить буття проектується на вічність і співставляється з нею. Час усвідомлюється як доля. Утрата часу і плин часу, незворотність його – постійна тема і один з найважливіших складових ліричного переживання.

Ліричний час у белетриста завжди соціальний та історичний. Це не тільки момент людського життя, а й одночасно момент буття взагалі. І це пояснює притаманне ліричному типові образності гостре почуття роду, історичної і географічної батьківщини і всього того, що з цими поняттями пов'язано, напружене переживання співучасті особистості народній долі і долі людства.

Коли епічна проза письменника малює саме життя в її багаточисленних суперечностях і зв'язках, то лірична проза “зосереджує” увагу на відношенні наратора до життя, на його думках, відчуттях і переживаннях.

Такий тип ліричної образності превалює в оповіданнях Є. Гуцала. Виняток складає збірка “Новели” (1969), скомпонована з творів раніше написаних, де ліричний тип образності поступається епічному, який передбачає розповідь про минуле і

відрізняється від ліричного епічним часом – “подієвим”, а не ліричним – часом індивідуального переживання, що створює ілюзію “сповільненої зйомки”.

На імпульси духовної реальності Є. Гуцало відповідає прикметними поступовими процесами оновлення малих жанрів, стилю, форм, прийомів і засобів поетики, намагаючись зберегти, воскресити, виявити, “оживити” самобутність народного слова. В. Дончик справедливо відзначив строкатість художніх пошуків цього часу та активізацію авторського аналітичного начала в творі, яка стилістично по-різному закріплювалася в “проблемній”, “психологічній”, “ліричній”, “сповідальній” прозі та багатьох “дифузійних” змішаних варіантах.

Повнота і завершеність змісту, точність реалій, гармонійна вираженість композиції, досконалість організації поетичних елементів – все це свідчить про високу майстерність Є. Гуцала-новеліста. Мала проза Є. Гуцала – яскравий приклад того, як широко й вільно – аж до “автобіографізму” – саморозкриття авторської особистості не лише не обмежує митця у відтворенні великого світу навколишньої дійсності, не зменшує його чуйності до потужної ходи часу, а навпаки – всебічно збагачує це відтворення.

У підрозділі **“Ситуації. Конфлікти. Характери.”** акцентується, що у жанровому відношенні Є. Гуцало практикує оповідання, близькі до художнього нарису (відбиток журналістської професії), новели, психологічні етюди, образки, фрагменти, “подорожні” новели, новели-портрети, новели-пейзажі, новели-пісні тощо. Крім оповідань-легенд, “фантазій”, побудованих на незвичайнім, винятковим матеріалі, є в Гуцала і гостросюжетна новела, основана на фольклорі і демонології.

Нова проблематика, нові теми, нові форми шліфування стилю за рахунок трансформації раніше створених форм, а в певних випадках і відмова від них – таке коло зацікавлень Є. Гуцала в 70-80-і роки, викликаних змінами в суспільному житті.

Епоха глобальних конфліктів, швидких і напружених темпів буття, суспільно-історичного розвитку породжує закономірні зміни як у суспільній, так і в індивідуальній свідомості, в поглядах, у долі людини. Новела, де важливе місце посідає сюжетний поворот долі, набуває в цьому випадку глибоко змістовного звучання, інтенсивно розвивається. У цьому сенсі новелістика Є. Гуцала і традиційна, і сучасна. У ній відбився характер епохи - нестійкість і суперечливість буття, криза свідомості й українського духу, релігії і віри.

Змінилася суть селянина – головного героя малої прози Є. Гуцала. Він ніби асимілювався, розчинився містом, індустрією, розсіявся “хто до Києва, хто на БАМ. Така мода тепер, що молодь не тримається землі” (“Спадщина”). Замість селянина – робітники (колгоспники), якась нова людина – син міста і села, у котрого і мова, і думки, і спосіб поведінки зовсім інший, ніж у споконвічного мешканця хати. І хати немає, і круговий цикл праці зламався, і ставлення до землі перемінилось, і родові зв’язки з природою лопнули. Письменник не піддався “моді на “історизм”, на “ретро”, і не тільки в літературі, мистецтві, але й, не в останню чергу, у вжитковій культурі, побуті” (Дончик).

Внутрішня типологічна спільність новелістики виявляється в подібності ідейно-тематичної проблематики і поетики. Типологічна спорідненість соціально-психологічних конфліктів часто розкривається через вибір і рішення героя, через близькість перипетій, які він долає. Категорія морального вибору і особистої відповідальності протагоніста новелістики Є. Гуцала є однією з важливих категорій, головним критерієм моралі героя. Особистість виражає себе в моментах вибору - рішеннях, судженнях - і в діях.

Всі ці і ряд інших особливостей художньої системи Є. Гуцала, характерні для нього принципи відображення душі людини, побутові деталі, пейзаж сповнені великого смислу, вони своєрідно включені в дослідження національного життя й екзистенції українця.

Для малої прози Є. Гуцала характерний вплив особливого ліричного часу-простору, тобто такого часу-простору, де оповідач незмінно перебуває не ззовні, а всередині дійсності, що він переживає, досягаючи мить буття одночасно з його плином.

Лірична стилістика малої прози проявляється в мові, яка із елемента форми перетворюється на самостійну формальну структуру, особливу ритмічну хвилю. Прикмети ліричної прози Є. Гуцала – зовнішні ознаки її художньої організації, зумовленої насамперед прагненням письменника не розповідати про життя, а відтворювати його так, як воно виникає, кожен мить наново і обов’язково в індивідуальному сприйнятті. Звідси – автобіографічність ліричної прози Є. Гуцала. Йдеться, звичайно, не про біографію подій, не про відтворення художником канви свого життя, а про біографію почуттів і переживань. За емоціями героїв проглядається сам автор зі своїми поглядами, рисами його психології і світосприйняття, хоч ставити знак рівності було б необачно. Ліричний герой – близький авторові, але не ідентичний йому. Зрештою, і сам Є. Гуцало неодноразово вказував на те, що не варто в його головних героях “пізнавати автора” і порівнювати з ним. Переважна більшість його оповідань художньо досліджують глибокі таїни людської душі, темні інстинкти і підсвідомі імпульси.

Новеліст проникає в моральний смисл соціологічних процесів – невтішно-парадоксальних: подолання вікової відсталості селянства – страшні умови бідності і колгоспного рабства; можливості освіти, вибору професії, просування по службовій драбині – фатальна небезпека швидкого і крутого зламу моральних засад, національних традицій, втрата духовності і людяності. Хто і за що втопив у безодню зла і бід трьох сиріт при живій матері (“Хто ти?”)? Хто згасив світло добра в душі матері трьох маленьких дітей, “яка з молоденьким лейтенантом повіялась аж за Урал” і на старість повернулася на село – чужою, уже до покійних двох дітей (“Чужа”)? Що сталося з дітьми, внуками, виплеканими материними руками, вивченими батьківськими мозолями? Чому кинули вони напризволяще стареньких німецьких батьків у старих розвалених хатах, без засобів на існування? (“Як вам ведеться, мамо?”) Хто згасив свічку нашої свідомості, впустив її в темну безпросвітну яму – без дна, без опори – з ілюзорним світлом “прекрасного майбутнього”? – такий крик болю звучить в кожній новелі письменника.

Для Є. Гуцала шлях до матері – це шлях до самопізнання. Особистий досвід включався в теперішнє для того, щоб глибше вирізнити важливі зміни моральної поведінки людини, про набутки і втрати людських цінностей і людяності взагалі. Такий підхід до історії служить, по-перше, з’ясуванню стосунків між батьками і дітьми і, по-друге, висвітленню питання, звідки бере сучасна людина критерії для власної мо-

ральної поведінки. І перше, і друге осмислюються як відношення діалектичне, що виключає спрощення. При цьому постає проблема “моральної особистості”, усвідомлення відповідальності людини перед минулим, теперішнім і майбутнім.

Є. Гуцало зазвичай не дбає про індивідуалізацію внутрішніх монологів персонажів, про передачу в кожному випадку конкретно-неповторного погляду на світ. Для нього характерна інша тенденція – прагнення підкреслити насамперед аналогічність настроїв, відчуттів людей, що опинились в однаковій морально-психологічній ситуації, тобто те, що в цьому стані ріднить людину з людиною, незалежно від соціального походження, віку і життєвого досвіду, іншими словами, прагне виявити загальнолюдське.

В оповіданнях Є. Гуцала зустрічається герой, що знаходиться в кризовому стані, у ситуації своєрідного приголомшення душі. Письменник прагне всіма доступними йому засобами підкреслити протиставлення людини, що живе “як усі”, зануреної в буденність, з її свідомістю, почуттями і баченням світу, людині, котра під тиском надзвичайних для неї обставин або випадку, у стані особливого психологічного настрою вимушена вийти за межі цього “нормального” існування.

Спостерігаються герої Є. Гуцала в моменти гострих переживань, та показані вони зсередини. Новела, таким чином, немовби вмщує в собі дві теми: зовнішню і внутрішню. Змінюється і характер узагальнень конкретних явищ: широко культивується висунення в неповторно-індивідуальному, конкретно-чуттєвому образі на перший план його метафоричного, багатозначного смислу, тобто перетворення образу в своєрідний шифр емоційного потоку почуттів і переживань ліричного героя.

Позитивний герой Є. Гуцала – це скоріше конкретний національний тип, ніж характер. Його домінантою є совість – совість у тому її істинно традиційному звучанні, яке об’єднує людину з людьми, з людством. Совість – це внутрішнє усвідомлення людиною своєї єдності з усіма далекими і близькими людьми, померлими і ненародженими, усвідомлення своєї відповідальності перед ними; усвідомлення себе в нерозривному зв’язку з родом людським.

В іншому випадку конкретно-чуттєвий гуцалівський образ несе в собі алогізм – парадоксальну невідповідність “зовнішнього” і “внутрішнього” – і спрямований мовби на виявлення або на підкреслення суєтно-прозового в поетичному, буденного чи нетлінного в піднесеному, комічного в серйозному, тобто на розестетизацію дійс-

ності, на “зниження” її реєстру і на реалізацію її в тому чи іншому “прозовому” (іронічному, гумористичному, пародійному) ключі.

Є. Гуцалу властивий пильний інтерес до ще незачеплених його сучасниками проблем побуту і до нічим не примітних, на перший погляд, людей. Бажання відшукати прекрасне в звичайному, піднесене в приземленому – одна з найбагородніших гуманістичних традицій, заповіданих новітній українській літературі вітчизняною класикою.

Розглянуті тенденції розвитку малої прози Є. Гуцала є виявом багатства, сили й розмаїття творчих пошуків новеліста, різноманітності форм і способів художнього освоєння дійсності. Вони переконливо свідчать про те, що в малій прозі Є. Гуцала утверджується система жанрів і принципи типізації, які відбивають загальну тенденцію розвитку української літератури другої половини ХХ століття.

Модифікація жанру новели проявилася **в лаконічності відтворення передісторій дійових осіб** (“Горінь”, “Нічний півень”, “Ходімо до мене, Іване”, “Колиска”, “Таке страшне, таке коротке життя”, “Весняна скрипочка згори”, “Спомин про синю весну”, “Блакитні вівці”, “Без імені”, “Дим листяних багать”, “Червоне намисто”, “Чечір-вечір”, “Відблиски на обличчі”, “Листя рудого волосся”, “У полі білий кінь”, “Орали й сіяли”); у великій різноманітності прийомів вираження авторської позиції і точок зору персонажів (“Олянка”, “Ликора”, “Арсен та Надька” та ін.); у **нових принципах відтворення психології героїв** (“Яблука з осіннього саду”, “Материне світле, осяяне лице”, “Скупана в любистку”, “Жартували з Катериною”, “Хустина шовку зеленого” та ін.); у **зближенні суб’єктивного і об’єктивного, епічного і ліричного начал у повістунанні**.

Жорстокий світ останніх десятиліть ХХ століття, побачений у широкому масштабі омертвіння добра, дефіциту любові і моральності, втрати ілюзій, наполегливих пошуках людського змісту свого існування, своєї долі, свого життєвого призначення – у цій планетарності художнього мислення Є. Гуцала, – джерело його сили.

У **“Висновках”** окреслюються художньо-естетичні принципи Є.Гуцала як результат нашарування багатьох пластів вітчизняної та зарубіжної культур, дотримання класичних засад у літературі з урахуванням досвіду різних літературних шкіл. Аналітичний розгляд у визначеному аспекті малої прози Є. Гуцала дозволяє зробити висновок: становлення його художньої індивідуальності відбувалось у конкретно-

естетичному співвіднесенні із художнім досвідом української нової (В. Стефаник, Марко Черемшина, М. Коцюбинський, С. Васильченко) і новітньої (О. Довженко, О. Гончар, М. Стельмах, О. Ільченко) літератур.

На долю Є. Гуцала випала безпосередня участь в соціально-історичних катаклізмах ХХ століття. Талант письменника формувався у складний суспільно-політичний час хрущовської відлиги, маланчуківсько-сусловських репресій, брежнєвської стагнації. Це був період інтенсивної активізації літературного життя, визначальним для якого стали на художньому рівні поглиблення орієнтації на кращі здобутки мистецької Європи та різка диференціація на рівні ідейно-тематичному.

Новелістика Є. Гуцала характеризується стремлінням вийти за межі звичних сюжетів і конфліктів, традиційних героїв та образів, усталених форм, пошуками нових художніх вирішень і стилістичних засобів. Ключ розгадки правильного тлумачення її - у специфіці побудови художнього світу Є. Гуцала, який потребує відповідного підходу і критичного інструментарію.

Аналітичне дослідження малої прози Є. Гуцала та його попередників дає можливість твердити, що вона прислужилася розширенню інтелектуальних обріїв, європеїзації рідної літератури через поглиблення психологізму та введення скомплікованих жанрів. Зв'язок Є. Гуцала з літературною традицією та її збагаченням простежується у розмаїтті новелістичних форм (етюд, фрагмент, образок, новела-пейзаж, новела-пісня, новела-портрет та ін.), важливою ознакою яких є ритм і мова, структура і внутрішні зв'язки, психологічне вивчення ситуацій і героїв; у проблематиці (соціальной, етичній, філософській), у відстоюванні духовних цінностей, критичному погляді на сучасність, запереченні бездуховності, засилля міщанства та ілюзій.

Спираючись на традиційну форму новели, Є. Гуцало збагатив її новим змістом, своєрідним використанням прийомів і засобів художньої виразності. Різноманітні жанрові прояви новелістики Є. Гуцала свідчать про трансформацію як традиційних, так й інших жанрів: кіно (монтажний принцип), театру (нові композиційні вирішення, драматичний принцип розповіді, сценічність), живопису (мальовничість, багатство кольорових образів), музики (пісенність, ритмічність, звукові образи, посилення ліричного начала).

Своєрідність малої прози Є. Гуцала полягає в тому, що масштабність пізнавального і соціально-історичного її змісту зливаються з емоційною силою художнього

слова. В живописному художньому світі Є. Гуцала гучно б'ється пульс життя, рухається в драматичних конфліктах бурхливий потік людських долі і характерів, відтворена напруга пошуків думки, зіткнення пристрастей і емоцій. Це органічне поєднання істини з високим гуманізмом і з прекрасним розкривається в багатьох аспектах, але насамперед – у майстерності художнього втілення людини, її долі.

Позиція художника піддається вичерпному тлумаченню лиш у тому випадку, коли приймаються до уваги всі типи повістунання і всі стильові прошарки: ліричні, лірико-філософські, відверто саркастичні і підкреслено співчуваючі, вся гама фарб і відтінків живописання. Художній світ Є. Гуцала - модель і віддзеркалення світу реального. Високі зразки мужності, стійкості, душевної чуйності гуцалівських героїв - утвердження людини, народженої для вічності.

Цю вічність Є. Гуцало відчував своїм чистим серцем, творчим генієм і прозирив майбутнє, освітлене живим символом свого найглибшого сподівання, бо за вірець мав завше вищий ідеал, до якого йшов усе своє життя.

Є. Гуцало збагатив жанр малої прози широким розмаїттям змісту, відтворив найрізноманітніші явища життя, всебічно висвітлив його, наситив безпредметну, здавалося б, ліричну прозу безмежною кількістю деталей.

Є. Гуцало – блискучий стиліст зі своєрідною манерою письма, схильного до перебільшень, смислових парадоксів. Він легко переключається з ліричної теми на жанрову або з гострих соціально-побутових картин переходить до широких філософських узагальнень, залучаючи для розвитку теми приклади-цитати з класичної літератури, історії, з рідних пісень; різних оповідачів - оповідача-автора, оповідача-ліричного героя, нейтрального оповідача.

Досліджуючи духовні проблеми дійсності, Є. Гуцало тривожно розповідає не тільки про зростаючі антономії людини і природи, а й визначає той центральний вузол, де “виразка” виявилася найбільш глибокою: це стосунки людини з іншими людьми, що болісно відбилися на ставленні до власного “Я”. Людина-Природа - двоєдність світу, що пронизує всю малу творчість Є. Гуцала. У порушенні внутрішнього контакту людини і природи Є. Гуцало вбачає джерела драми сучасної людини, котра загубила в собі і поза собою стійкі опорні точки, тим самим – і можливості природного розвитку.

Сюжет розпаду морального світопорядку є продовженням літературної традиції й водночас новою спробою осмислити міфологему моральної деградації людини і суспільства, що стала ключовою для письменника, для національної культури.

Включення інонаціонального (біблійного, історичного, фольклорного) сюжетно-образного матеріалу в національне культурне поле спричинило ряд змін у структурно-семантичній схемі цього матеріалу: вибірковість в опрацюванні сюжету, створення асоціативно-аналогійного плану тощо. Традиційна система під пером Є. Гуцала наповнюється новим значенням. Космогонія Є. Гуцала, на перший погляд, здається близькою уявленням М. Коцюбинського, Марка Черемшини, та це тільки на перший погляд. Збіги зачіпають лише поверхню, далі ж починаються розбіжності. Є. Гуцало будує свою художню модель, фіксуючи дивовижну, унікальну здатність природи до єднання землі і неба, включає нас в іншу національно-філософську традицію, в інший соціальний світогляд.

З повними підставами творчі досягнення Є. Гуцала можна назвати вищою школою мистецтва людинознавства. Його твори - це художнє новаторське відкриття нашої літературної епохи, що несе в собі дивовижний заряд духовного, інтелектуального й емоційного впливу. І ця висока творча позиція надзвичайно суттєва. Всепроникаючі хвилюючі проблеми, які драматично, а часто і ціною життя, вирішують його герої, – це проблеми певних шляхів народу і людини в переломну епоху, проблеми вибору і відповідальності, моралі і насильства, любові і смерті, складності узгодженості індивідуальних доль і волі особистості з законами суспільного прогресу.

Внесок Є. Гуцала в перетворення і подальше вдосконалення структури малого жанру досить вагомий. Він звів до мінімуму передісторії, прями портретні характеристики персонажів, відмовився від розгорнутих побутових описів, підвищивши смислове навантаження художньої деталі (розгорнута метафора, алегорія, символ). Вирішальну і конструктивну роль відіграє авторський монолог, всезнаючий голос автора, що вбирає в себе всі елементи відображення. Отже, шляхи, прокладені Гуцалом у малих епічних жанрах, - це насамперед шляхи безперервного творчого пошуку, в процесі якого було створено розмаїття типів малої прози - яскраве свідчення оригінального письменницького таланту і воістину невичерпних можливостей, закладених самою природою цього жанру.

Основні положення і висновки дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Мрищук Наталія. Мала проза Євгена Гуцала: Поетика жанру: Монографія. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2001. – 148 с.
2. Навроцька Н.П. Модифікація новелістичного жанру в малій прозі Євгена Гуцала // Наука і сучасність. – 1999. – Вип. 2., Част. 4. – С. 38-44.
3. Навроцька Н.П. Генезис та естетична природа новелістичного мислення Євгена Гуцала // Сучасний погляд на літературу. – К., 2000. – Вип. 2. – С. 165-171.
4. Навроцька Н.П. Жанрові особливості малої прози Є. Гуцала // Сучасний погляд на літературу. – К., 2000. – Вип. 3. – С. 136-144.

Анотація

Навроцька Н.П. Мала проза Євгена Гуцала. Поетика жанру. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2001.

У дисертації аналізується мала проза відомого українського письменника, лауреата Національної премії України імені Т. Г. Шевченка, літературної премії імені Юрія Яновського, премії Фундації Тетяни та Омеляна Антоновичів, Всеукраїнської премії імені І. Огієнка – Євгена Пилиповича Гуцала (1937-1995), поета, прозаїка, публіциста, блискучого есеїста. Ідейно-тематичне багатство, образна палітра, самобутність таланту Є. Гуцала-новеліста розглядається як історично обумовлений фактор суспільного, загальнокультурного, психологічного, естетичного характеру, як складник регіонального, континентального і світового літературного процесу, підпорядкованого загальним закономірностям розвитку і змін.

Ключові слова: мала проза, поетика жанру, жанрова дифузія, авторська версія, модифікація жанру.

Аннотация

Навроцкая Н.П. Малая проза Е. Гуцало. Поэтика жанра. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – К., 2000.

В диссертации исследуются основные аспекты жанровой системы малой прозы Евгения Гуцало (1937-1995) – известного украинского писателя, лауреата Национальной премии Украины имени Т.Г. Шевченко, литературной премии Юрия Яновского, премии Фундации Татьяны и Емельяна Антоновичей, Всеукраинской премии имени И. Огиенко.

Идейно-тематическое богатство и образная палитра прозы, самобытность новеллистического таланта писателя рассматривается как исторически обусловленный фактор общественного, общекультурного, континентального и мирового литературного процесса, подчиненного общим закономерностям развития и изменений.

Акцентируется, что в произведениях Е. Гуцало герои изображены в моменты духовных потрясений, в состоянии драматических исканий правильных решений коренных проблем современного бытия, морального выбора и личной ответственности. Новеллист, как истинный художник слова, тонко понимает душевное состояние человека, поэтому умело воспроизводит субъективный мир своих героев. Сферу чувств, мыслей, переживаний персонажей писатель представляет во всей их сложности, глубине, противоречии, многогранности. Осмысление человека в сложнейших жизненных ситуациях, в общественной жизни представлено в малой прозе Е. Гуцало как способ анализа, как доминанта эстетической структуры произведений.

Рассматриваются основные особенности художественной системы Е. Гуцало, определяющие его новаторскую сущность и творческую индивидуальность. Модификация жанра новеллы Е. Гуцало проявилась в лаконичности отображения передисторий действующих лиц (“Горінь”, “Нічний півень”, “Ходімо до мене, Іване”, “Колиска”, “Таке страшне, таке коротке життя”, “Весняна скрипочка з гори”, “Спомин про синю весну”, “Блакитні вівці”, “Без імені”, “Дим листяних багать”, “Червоне намисто”, “Листя рудого волосся” и др.); в большом разнообразии приемов выражения авторской позиции и точек зрения персонажей (“Олянка”, “Ликора”, “Арсен та Надька” и др.); в новых принципах отображения психологии героев (“Яблука з осіннього саду”, “Материне світле, осяяне лице”, “Скупана в любистку”, “Жартували з Катериною”, “Хустина шовку зеленого” и др.); в сближении субъективного и объективного начал в повествовании.

Результаты аналитического исследования малой прозы Е. Гуцало дают возможность утверждать, что его новеллистика способствовала расширению интеллектуаль-

ных горизонтов, европеизации родной литературы путём углубления психологизма и введения скомплицированных жанров. Связь Е. Гуцало с литературной традицией и ее обогащением проявляется в разнообразии новеллистических форм (эпюд, фрагмент, новелла-пейзаж, новелла-песня, новелла-портрет и др.), важной особенностью которых является ритм и язык, структура и внутренние связи, психологическое изучение ситуаций и героев; в проблематике (социальной, этической, философской), в утверждении духовных ценностей, критическом взгляде на современность.

Пути, проложенные Е. Гуцало в малых эпических жанрах, – это прежде всего пути непрерывных творческих исканий, в процессе которых были созданы разнообразные типы малой прозы – яркое подтверждение оригинального писательского таланта и неисчерпаемых возможностей, которые определены самой природой этого жанра.

Ключевые слова: малая проза, поэтика жанра, жанровая диффузия, авторская версия, модификация жанра.

Summary

Navrotska N.P. Gutsalo Evgen's a small prose. Poetic of janre. – Manuscript.

The dissertation for getting a scientific degree of a master of a humanity art, the speciality 10.01.01 – ukrainian literature – the National teaching Training University M.P. Dragomanov – K., 2001.

A small prose of a famous ukrainian writer, the Winner of a National Ukrainian T. G. Shevchenko prize, Yuriy Yanovsky prize, the Foundation of Tetyana & Omelyan Antonovich prize, all Ukrainian prize of I. Ogienko, Evgen Gutsalo (1937-1995) a poet, prosaic, publicist, a great essay-writer is being analyzed in the Dissertation. The ideologic-topical variety, vivid palette, extraordinary talent of E. Gutsalo – a short story writer is viewed as historical cause matter of a social, cultural, pshychological, ethetical principles and as a compound of regional, continental and cosmopolitan literature process which are in the conformity with general regularities of development and changes.

Key-words: a small prose, author's version, small prose janres modification, janre diffusion.